

Dr. Miha Pintarič

Babilonia mi fe', disfecemi Babologna?

Premisleki in pomisleki k odnosu do književnosti v zahodni družbi in šoli

Esej

UDK: 82-4:37

Uvod

Govorjena in pisana beseda kot ontološki moment

Začetki literature verjetno segajo na gradbišče babilonskega stolpa. Ko sosed ni več razumel sosedu, se je zavedel njegove »drugosti«, s tem pa sebe in svoje potencialne istovetnosti, in tedaj je v sebi začel zbirati koščke pomena, ki jih zbira še vedno, in jih osmišljati. Najdragocenejši spravi še posebej, ne le zase, temveč tudi za druge – v literaturo. Vsak korak stran od sebe je nov košček pomena, ki je spoznan, in je navidez protislovni korak k sebi. Kajti tudi jaz je drugi, kot je zapisal Lévinas, vendar se mora najprej vzpostaviti kot jaz, da se tega zave. Kdor nima, ne more dati. Vsaka beseda je lahko korak k sebi ali korak od sebe, to vemo, le v katero smer gre kateri, tega ne vemo.

Dr. Miha Pintarič, izredni profesor, Oddelek za romanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; e-naslov: miha.pintaric@ff.uni-lj.si

Beseda – slovenščina ne razlikuje med (fr.) »parole« in »mot«, angleščina sicer tudi ne – je bila sprva govorjena oziroma prepevana, in poslušana. Bila je magična, oziroma je bila magična njena substanca. Bila je inkantacija, začaranje, kajti izgovorjena beseda je bila in je deloma še vedno brezprizivna. Deluje povezovalno, v dobrem in v slabem. V njeni naravi je, da sede v dušo kakor absolutna. Slišijo jo vsi in vsak ima občutek, da jo je slišal kakor vsi drugi. Glas poenoti, izbriše razlike, specifičnosti in nianse, kakor ugotavlja Paul Zumthor. Ukine posamezno in posameznika. Ustvari občestvo ali skupino, kjer se posameznik odreče delu sebe. Ustvari pa lahko tudi množico, brezoblično maso, ki se nima čemu odreči, ker ničesar nima, ki pa ruši in uničuje vse pred seboj.

Mnogo pozneje je bila beseda tudi pisana in brana. Ljudje so brali najprej glasno. Rimljani so najbolj razvili takšno bralno kulturo. Avtor je bral svoja dela, poslušalstvo, ki je prišlo na branje iz vljudnosti, se je dolgočasilo ali spalo, tisto, ki je prišlo poslušat, da bi se iz avtorja norčevalo, pa je bilo glasno in prav nič spoštljivo. Kdor je znal, je bral glasno tudi tedaj, ko je bil sam. Tako so učili, pri tem je navadno ostalo. Med prvimi, ki so brali tiho, je bil sveti Ambrož, milanski škof in mentor svetega Avguština. Sveti Ambrož je veljal za čudaka.

Svoboda med nepismenostjo in branjem

Moderna doba ima mnogo začetkov, za razliko od konca, ki bo en sam, če bomo imeli smolo, ki si jo zaslužimo. Beseda o koncu ni naključna, kajti vse je povezano, sveti Ambrož je namreč logično in simbolično, ne kronološko in dobesedno, eden začetkov moderne dobe in tisto, kar predstavlja v zavesti današnjega izobraženca, ki je sicer že včerajšnji, se izgublja podobno neopazno, kakor se je začelo. Kdor ne bere, mora verjeti drugemu, od katerega je odvisen. Verjame, ker ga je strah in ker potrebuje besedo, ki mu zagotavlja sicer varljiv občutek varnosti.

Beseda, péta, govorjena ali na glas brana, je značilna za čas, ki ga nimamo več za svojega, čeprav smo iz njega izšli. Poslušati tisti, ki ne zna brati. Na večer pred francosko revolucijo je bila v Franciji pismena menda vsaka deseta oseba, šesto let pred tem naj bi bila ta številka petkrat manjša. Ob koncu 20. stoletja je pismenost dosegla zgodovinski vrhunec, danes se razmere slabšajo, kakor za funkcionalno (ne)pismenost ugotavlja Meta Grosman.¹ Zakaj? Vsaka etiologija ima dobršen del skrivnosti, to bo priznal vsak pameten zdravnik. Največji dosežek znanosti, ki je imel za posledico doslej največji kvalitativni preskok po uvedbi analitičnega mišljenja v človekov odnos do sveta, je prav ta ugotovitev, ki je tudi etična, ne zgolj intelektualna. Od prepričanja, da v principu ve vse, je človek prek razsvetljene »trouvaille«, da je vsespoznatnost in popolno védenje zgolj vprašanje časa, prišel do streznitve.

Robota lahko naučimo tako igrati šah, da človek v igri z njim ne bo imel možnosti. Nikoli pa ga ne bomo mogli naučiti, da v nepredvidljivem trenutku pograbi šahovnico s figurami in jo vrže soigralcu v glavo. Robot ne bo pozabil pisati, ko se je tega enkrat naučil, dokler se ne bo pokvaril. Vendar robot, kakor angel, ni primerljiv s človeškim posameznikom, temveč človeško vrsto, pa še to zgolj statistično. Kar smo analitično razumeli, smo ubili. Robot in statistika sta mrtvi črki na papirju. Človek, ki se naveliča igrati šah, pa je zanimiv. Zakaj se je naveličal igrati šah? Zakaj se je naveličal brati? Zakaj se je naveličal? Človek, ki se naveliča, je živ, čeprav bo zaradi tega umrl.

Beseda, ki jo slišimo, je vezana na konkretno podobo in konkretno situacijo, v kateri se srečata nagovorjeni in tisti, ki nagovarja ali pripoveduje. Ta podoba je močnejša od tistih, ki jih beseda vzbuja v poslušalčevem predstavnem svetu. Konkretna je, zato konkretizira in omejuje, s tem pa daje prostor manipulaciji. Ape-lira neposredno na čustva, saj s situacijo in z vsiljenim ritmom ne dovoljuje integriranja v posameznikovo zavest, pač pa ga vsrka vase in nadzira. Posamezniku ne dovoli rojstva. Pripovedna poezija starega in srednjega veka, morda to še bolj velja za slednjo, je bila takšna. Zato sta rojstvo zahodnoevropske lirike, predvsem pa viteškega romana v 12. stoletju in njun razvoj tako pomembna za individualizacijo zahodne zavesti. Iz črede se je izvil posameznik. Vendar je to proces, ki bo trajal, dokler bo trajalo človeštvo, če bomo imeli srečo. Potrditev tega procesa je bilo kar nekaj, najprej v 12. stoletju, ko so sicer še vedno glasnim branjem romanov ust-

¹ Eden od razlogov za neuspeh integrativne politike v Franciji (ki je tudi posledica) je visok odstotek nepismenih, ki se v šoli niso naučili praktično ničesar. Brati preprosto ne znajo. Verjetno je bil odstotek pismenosti v Franciji pred štiridesetimi leti višji kakor danes, zaradi »politično nekorektnih« implikacij pa se o tem na glas ne govori, zato tudi javno dostopnih virov ni. Pri nas (še) ne gre za nepismenost, temveč za »slabšo« pismenost, ki pa po naravi stvari vodi k nepismenosti. Razlogi so kompleksni. Večjezičnost, sicer zelo pozitivna, saj prispeva k razvoju govornih sposobnosti in k boljši komunikaciji, ima za povprečnega osnovnošolca v smislu pismenosti lahko negativne posledice. Angleščina, srbohrvaščina, slovenščina postanejo edini »jezik«, mešanica brez pisnega koda (grafiti so izjema, na steni pred mojim oknom namreč piše »Orthodox Boys«, kar daje misliti, da je avtor sicer pismen, da pa ne ve prav dobro, kaj piše), torej stvar registra, in težko si je predstavljati, da bo tako »pismen« človek lahko sam izpolnil formular ali prebral navodila za uporabo kakšnega aparata. K temu je treba dodati komunikacijo s SMS-i, ki prehaja celo v govorjeni jezik (naj elektronske pošte niti ne omenjam). To je siromašenje pisnega izražanja (in ustnega, kot rečeno) z reduciranjem na 165 znakov in krajsanjem, ki ima s pismenostjo skupnega samo toliko, kolikor je treba poznati črke abecede.

varili novo paradigmo glede na prepevanje junaških pesmi, ki so pozneje tudi same postale brane. Ključni moment tega razvoja pa je bil postopni prehod na tiho branje. Od svetega Ambroža do trenutka, ko je bila opismenjena dovolj velika večina zahodnega prebivalstva, da je posplošitev glede tihega branja postala sprejemljiva, je moralo vendarle preteči še nekaj stoletij. Jacques Le Goff je trdil, da je srednji vek dolga doba, saj je marsikje na francoskem podeželju trajal tja v 19. stoletje.

Šola med funkcionalno (ne)pismenostjo in ustvarjalno imaginacijo

Pismenost. Literatura. Kultura.

Opismenjenje seveda ni dovolj, za rojstvo posameznika je treba tudi v resnici brati. Morda bi statistiki lahko izračunali, koliko odstotna bralna kultura je potrebna, da določena družba deluje kot družba posameznikov. Kakor koli že, v zadnjem stoletju, predvsem v Evropi, je bil ta odstotek morda dovolj visok za rojstvo družbe posameznikov, ne pa za naslednji korak, namreč za ustvarjanje družbe, ki bi se prepoznala kot občestvo ali vsaj enotna interesna skupina v najširšem pomenu besede.

Literatura ni znanost

Ena največjih napak današnje šole, za katero šola sicer ni sama kriva, saj je produkt družbenih razmer, je potiskanje književnosti v območje znanosti. Marginalizacija in redukcija umetnosti kot kategorije *per se* je vsesplošna, vendar je prav pri književnosti najočitnejša, o čemer priča terminologija tipa »lingvistične in literarne znanosti«, izrazi, ki izvirajo iz nerazumevanja bistva vloge umetnosti v človekovem obstoju in razvoju, verjetno pa tudi iz prastrahu pred neznanim in neoprijemljivim. Književnosti današnja šola pravzaprav neposredno sploh ne zajema, kakor to vendarle počne s slikarstvom, kiparstvom in sorodnimi umetnostmi, ki imajo svojo Akademijo, medtem ko ima književnost zgolj ustrezne institucije, ki se z njo »znanstveno« ukvarjajo. Književnost v šoli obstaja samo kot predmet »znanstvenega« zgodovinskoteoretskega proučevanja, kot nekaj, kar se je že zgodilo ali se dogaja drugje, ne pa kot ustvarjalni proces, ki se lahko dogaja tukaj in zdaj. Včasih smo v šoli pisali *proste* spise in imeli občutek, ki ga sicer nismo znali definirati, pa zato ni bil nič manj resničen, namreč da se je v njih mogoče svobodno in ustvarjalno izražati. Danes pišejo analitične »eseje« ... sodobna analitična pamet pa tudi sicer razstavlja vse, od igrače do človeškega telesa. Sinteza, ki je ključni korak pri vzpostavljanju lastne osebnostne integritete in človeškega dostojanstva, ni vpisana v ta sistem, temveč je prepuščena posameznikovi izkušnji, ob tem pa intenzivno, četudi implicitno, odsvetovana.

Znanost in znanje

»Zahodne« vrednote, ki temeljijo na celostnem pogledu na svet oziroma na dinamičnem razmerju med relativnim in projekcijo v absolutno, med Platonom

in Aristotelom, so nezdržljive s prepričanjem, da je resnica dosegljiva z zbiranjem in obdelavo podatkov, ki ga dolgujemo razsvetlenskemu preskoku znanstvene metode v univerzalno mišljenje in ki se mu pozitivistična misel še vedno ni odrekla. Znanost, vredna tega imena, posebej na področjih, katerih narava jo navaja k temu ali kadar ne sledi političnim in tržnim motivom, sicer ne podlega takšnim iluzijam, prevladujoča znanstvena realnost, ki jo poganja globalna ideologija, pa vendarle deluje kot zahtevna in visokospecializirana obrt, katere dosežki se kljub pomembnosti ne vključujejo v celostno človeško izkušnjo. Zato bi moral vsak izobražen človek, ne glede na študijsko smer in prihodnji poklic, v času šolanja prejeti elementarno humanistično-literarno znanje in iz njega izhajajoč način razmišljanja, ki podatke osmišlja in jih s tem konstituira kot znanje. Družba, temelječa na »zahodnih« vrednotah, na prepričanju o posameznikovi neodvisnosti in odgovornosti, bo le tako obstala. Če kdo želi živeti v drugačnem svetu, naj se ozre okoli sebe in izbere, možnosti je obilo.

Humaniores litterae, prostor dialoga (Erazem)

Zavest o nespoznatnem, ki vzpostavlja človeško, se reflektira v vprašanjih brez odgovora. »Šibka misel« in »obratna znanost« sta ta vprašanja ukinili, nič več v smislu provizorične metode, temveč v absolutnem smislu, s tem pa sta potvorili človeško bivanjsko perspektivo. Vprašanja brez odgovora, ki imajo omenjeno temeljno vlogo pri vzpostavljanju človeške identitete in dialoga s preteklostjo, pa so od nekdanj domena humanističnih in družboslovnih ved, njihovega izročila, zaradi katerega (za zdaj) še vemo, da ne vemo, kaj smo, se pa po tem vendarle sprašujemo, takšno spraševanje pa osmišlja znanost, ali bi jo vsaj moralo. Znanost brez občeveljavnega smisla ne le postane obrt, temveč propade in postane razdiralna sila.

Zakaj književnost?

Na tem mestu opredeljujemo književnost, reprezentativno za humanistično izobrazbo, čeprav vse, kar sledi, velja za umetnost nasploh. Književnost ni znanost, ker je od znanosti starejša in, odkar obstaja, intimno povezana s človeško duševnostjo. Znanost je iznajdba, književnost je odkritje oziroma razsvetljenje. »Luč« razuma, ki v obeh primerih nedvomno presvetljuje človeško zavest, v prvem primeru morda sveti jasneje, vendar v drugem seže globlje. Renesansa in razsvetljenstvo sta uporabljala enako terminologijo »luči«, vendar s specifično pomen-sko diferenco, ki ponazarja razliko med književnostjo in znanostjo. Književnost kot sinteza zajema celostno človeško izkušnjo, ne le njen metodološko obvladljivi del, in jo najbolje in najbolj neposredno izraža v obliki, ki je v idealnem primeru sama po sebi način senzibilizacije za bistvena vprašanja človekovega bivanja. Slog pove vse o človeku, je trdil Flaubert. Književnost je estetska kategorija, etična vzgoja ni njen namen, vendar je v njeni naravi, da se etičnemu ne more izogniti, tudi če neposredno zadosti zgolj estetskim kriterijem.

Brez zavesti o smislu ni književnosti, ker ni zgodbe, niti ni človeka, ki ga književnost najpopolneje izraža prav zato, ker se tudi sam dojema kot zgodba. Brez zavesti o nespoznatnem, ki je logična posledica iskanja smisla in se zrcali v vprašanjih brez odgovora, katerih si znanost ne postavlja, književnost pač, pa se človek ne konstituira kot svobodno bitje. Kdor bi svoji identiteti določal »parametre«, kakor to počne določen tip znanstvenikov, bi s tem vnaprej določil izid preverjanja. Identiteta je paradoks dinamične pozicije, postulat, ki je verificiran na drugi stopnji kot tisto, kar omogoča dialog. Je pogoj, ne posledica, in je kontinuirani intelektualni in duhovni napor za prepoznavanje sebe v svoji preteklosti. Je sposobnost stopiti korak od sebe, se pogledati z distanco in se vsakokrat znova najti v razmerju do nespoznatnega, ki povezuje tok časa, preteklost, sedanjost in prihodnost v eno ter mu daje smer in smisel.

Književnost, in poezija še prav posebno, o čemer je bil, na primer, prepričan Heidegger, posega v globine, kamor analitična misel ne more. Zato je lahko kraj intimnega srečanja s seboj, kraj samospoznanja, vzpostavljanja osebnostne integritete in človeškega dostojanstva, ki ga nobena znanost ne more nadomestiti. Še več, brez takšnega spoznanja, torej »znanja o sebi«, je vse drugo znanje zgolj funkcionalno, ne integrirano, torej v načelu zlorabljeno. Književnost je prostor svobode in temelj, na katerem lahko znanost šele trdno stoji. Zgodovinskokronološko zaporedje je jasno potrdilo, da je enako logično zaporedje vpisano v človeško naravo, ki jo na lastno tveganje ignoriramo, kar posameznika marginalizira kot redukcijo na fragment, po ontološkem statusu bližjega predmetu kakor človeku, ki se je našel v dinamičnem in ustvarjalnem vzpostavljanju odnosa do sebe, identitete, in ki se na razpotju etičnega utegne odločiti za odgovorno eksistenco v sožitju z drugim. Človek bo morda preživel brez književnosti, vendar ne kot človek. Morda bo tudi preminil, čeprav bo književnost ohranil, vendar bo preminil kot človek, v pascalovskem smislu zlomljenega trsa, ki ve, da umira. Paradoks je v tem, da bo v prvem primeru zanesljivo mrtev.